

El Franquisme. Noves aportacions

per Carme Molinero

Els estudis sobre el franquisme no van adquirir una dimensió significativa fins passada ben bé una dècada de la mort del dictador. Les causes eren diverses: l'acumulació de coneixements era lògicament migrada atès que la recerca es trobava en fase inicial; d'altra banda, la impossibilitat d'accés a documentació oficial, així com la impenetrabilitat i/o la manca d'arxius particulars amb documents públics i privats d'interès, limitava el tipus de recerques que es podien desenvolupar. I més enllà d'aquests factors, de gran importància, convé tenir present que, durant un cert temps, existien reticències —que es van expressar obertament en alguns casos— sobre les possibilitats de fer *història* sense la contaminació del presentisme. Les reserves no sols procedien de sectors conservadors, poc interessats en l'emergència d'un passat que, potser, alguns volien oblidar, sinó àdhuc de sectors *progressistes* que també consideraven difícil aplicar a un passat tan proper la metodologia analítica consubstancial a la història. Als entrebancs assenyalats encara s'hauria d'afegir un element més: l'experiència vital feia que alguns historiadors sentissin una repulsió cap al franquisme que debilitava l'interès de la dictadura com a objecte d'estudi.

Aquests condicionants van diluir-se ràpidament i, tot i les dificultats, a hores d'ara és possible parlar d'historiografia sobre el franquisme atès el creixement i la maduració que els estudis sobre aquest període han viscut als darrers vint anys, fonamentalment de la mà d'un bon grapat dels —durant un temps— joves historiadors que tenien la voluntat d'*historiar* el nostre passat immediat, així com de la participació d'historiadors *sèniors* que, progressivament, van impulsar i, en molts casos, participar ells mateixos en la recerca sobre aquest període. Es pot afegir a més a més que la historiografia catalana va tenir un protagonisme essencial en la primera etapa d'expansió dels estudis sobre el franquisme.

Evidentment, tot i la densitat assolida, els estudis sobre l'època franquista són molt desequilibrats tan cronològicament com temàticament i, sobretot, l'altíssim volum de producció actual no es correspon a les aportacions que fan. En aquest sentit cal tenir present que la proximitat al temps present provoca en el conreu de la matèria l'*intrusisme* en una proporció desconeguda per altres àmbits cronològics. Tanmateix, àdhuc descomptant la producció escassament

rellevant, menys significativa quantitativament per a altres etapes històriques, es pot afirmar que la historiografia sobre el franquisme és una de les més dinàmiques de les que es desenvolupen a Espanya en l'actualitat.

Aquest dossier recull articles que s'acosten a temàtiques innovadores que mostren la diversitat de la recerca present sobre aquest període.

Als darrers anys els aparadors de les llibreries han estat i continuen estant plens novament de biografies, una manifestació clara del predomini en l'actualitat de la història política sobre la social i, dins d'aquella, de la major atenció que es presta a l'individu sobre el col·lectiu. L'article de Luciano Casali, estudiós tant del feixisme com del franquisme, està dedicat a la concepció que de l'activitat política tenia Ledesma Ramos i que ja s'explicita al títol: la política com a propaganda. Als anys trenta la propaganda havia esdevingut eix central de l'activitat política, ja que era l'instrument més eficaç per controlar el pensament i el comportament de les masses; connecta Casali els plantejaments polítics de Ledesma amb els del feixisme europeu, segons els quals un objectiu fonamental de l'elit feixista havia de ser controlar i regular les masses, no perquè aquestes adquirissin protagonisme polític i social, evidentment, sinó perquè l'elit, que havia de conduir els destins de la *pàtria*, tingués prou força per assolir el seu objectiu.

Ledesma, convençut de la *veritat* i de la força del seu pensament, confiava cegament que amb el poder de la propaganda podria fer arribar la *bona nova* al públic que havia de consumir la nova fe. Tanmateix, com és ben sabut, Ledesma no va aconseguir el lideratge del procés; Casali mostra que les causes del fracàs van ser diverses, entre les quals destaca la inexistència d'espai per al «feixisme social» a Espanya, atès que l'ensorrament de les opcions democràtiques conservadores com a fórmula per a la conquesta del poder va accelerar el procés de feixistització de la dreta tradicional. L'article de Luciano Casali s'acaba cronològicament el 1936, justament quan «la violència indiscriminada» propugnada per Ledesma esdevingué un factor d'ampli reclutament entre les forces de la dreta feixistitzada.

Des d'una altra perspectiva, l'eix de l'article de Carme Molinero també gira al voltant de la relació entre les masses —el «problema social»— i els nous estats contrarevolucionaris. En l'article es defensa que el règim franquista, com els règims feixistes europeus, desenvoluparen tot un seguit de polítiques que eren presentades com a mostra de la seva preocupació social, no perquè millorar les condicions socials de la majoria fos l'objectiu que els movia, sinó perquè consideraven que sense desactivar les reivindicacions socials era impossible vèncer definitivament l'«enemic interior». A partir de la literatura política i dels discursos franquistes, l'autora intenta mostrar fins a quin punt una part dels intel·lectuals i del poder polític consolidat definitivament a partir d'abril de 1939 estaven obsessionats amb l'existència de la lluita de classes. Durant gairebé quaranta anys, els dirigents franquistes reiteraren que el nacionalsindicalisme havia acabat definitivament amb la lluita de classes, però els discursos de molts dels seus propagandistes mostren clarament que, sobretot als primers anys, estaven con-

vençuts del voluntarisme de l'afirmació i que un dels grans reptes del Nou Estat raïa en l'atracció de les masses.

Un dels debats més llargs i intensos de la historiografia sobre el franquisme ha girat al voltant de la «naturalesa» de la dictadura. Amb freqüència una part dels estudiosos de la matèria ha defensat que el component falangista —feixista— del règim va ser incapaç d'impregnar el poder polític franquista. Carme Molinero sosté en aquest monogràfic que amb relació als treballadors el discurs franquista va ser el discurs falangista i que les polítiques actives de consens del règim van estar en bona mesura en mans falangistes, que incorporaven com a propi el component catòlic. Justament, l'empremta falangista en el discurs del règim, els instruments d'acció política i l'espai institucional ocupat pels falangistes són elements clau que tenen en compte aquella part de la historiografia que inscriu el règim franquista en la constel·lació dels règims feixistes, fins que llur derrota a la Segona Guerra Mundial comportés l'asfíxia històrica del model.

Possiblement, a partir d'ara i atès que el perfil de la dictadura franquista ja està ben documentat, els nous estudis ens permetran conèixer aspectes fins ara menystinguts però imprescindibles per tenir la radiografia de la complexitat i les arestes del règim. Un bon exemple és l'article d'Àngela Cenarro; Auxilio Social va ser durant la Guerra Civil una institució emblemàtica del Nou Estat que s'estava constituint a la zona on havia triomfat la rebel·lió; davant la misèria de tantes famílies que no podien resoldre la subsistència com a conseqüència de la mobilització, empresonament o mort d'algun dels seus membres —particularment el pare—, Auxilio Social —com a bon aparell de propaganda que era— pregonava que portaria l'afany de germanor i de justícia a les llars «oblidades».

L'article es centra en l'anàlisi dels projectes mèdics i pedagògics desenvolupats a Auxilio Social en la seva etapa constitutiva; amb relació als primers la contribució de Cenarro mostra de forma incontrovertible que els diversos projectes aprovats —en molts casos no duts a la pràctica però igualment rellevants de les orientacions dels seus inductors— connectaven plenament amb les preocupacions eugenèsiques esteses des de finals del segle XIX a Europa; sistemes polítics ben diferents impulsaven polítiques semblants perquè arreu l'objectiu era consolidar les societats modernes —de masses—; respecte de les polítiques eugenèsiques la gran diferència entre els règims feixistes i els liberals raïa en l'orientació política d'aquelles pràctiques. En el cas espanyol, com es pretenia en d'altres estats amb règims feixistes, es tractava de posar la ciència mèdica al servei de la construcció de la «Nueva España», on la disciplina social i la regeneració dels espanyols permetrien recuperar dies de glòria passats.

Auxilio Social és un bon exemple que política social i política de gènere són dues cares de la mateixa moneda. Auxilio Social va afirmar sempre que el seu objecte de preocupació fonamental eren els nens i que l'atenció a les mares venia determinada per la fortalesa infantil. Ara bé, en un primer moment la funció maternal concedia drets a les dones, mentre que a partir de 1940 aquests apareixien diluïts en un magma d'obligacions. La conversió d'Auxilio Social en una institució permanent a partir de 1939 va anar acompanyada d'una reorienta-

ció en els seus objectius assistencials on els postulats procedents del catolicisme més reaccionari es reafirmaren, cosa que no havia succeït abans.

L'article de Francesc Vilanova versa sobre una temàtica ben diferent, tot i que també fa referència a la relació franquisme-feixisme; en aquest cas s'analitza la identificació dels intel·lectuals franquistes barcelonins amb l'Alemanya nazi, una temàtica sobre la qual fins ara no havien posat els ulls els historiadors. L'eufòria de 1941 va ser extraordinària; en aquella data cabdal va semblar que es feia realitat el somni d'alguns respecte la possibilitat d'establir un Nou Ordre Europeu antiliberal i anticomunista; aquell projecte només era factible liderat per l'Alemanya hitleriana, però els millors analistes del moment consideraven que «la batalla de Alemanya es la nuestra». L'autor mostra que la Barcelona franquista de postguerra, per polifònica que fos —quina societat desenvolupada no ho és— va ser pronazi i mai proaliada contra allò que la propaganda i les memòries «autobiogràfiques» escrites posteriorment s'han esforçat a reiterar. Certament, per ser proaliada es podia ser anticomunista però calia ser antifeixista, condició absent entre els suports al règim franquista. És més, el gran impacte de l'operació *barbarroja* als mitjans de comunicació espanyols s'explica per la lectura interna que es va fer de l'esdeveniment: com explica l'autor, l'ofensiva nazi contra la Unió Soviètica va ser viscuda pel franquisme barceloní —i per l'espanyol— com la culminació, la justificació i la legitimació de la Guerra Civil espanyola.

L'article de Vilanova, d'altra banda, ajuda a clarificar l'accepció d'un concepte clau per a la història del franquisme com és el de croada. En el gran debat sobre si el règim franquista s'ha d'inscriure en la constel·lació dels feixismes un argument bàsic d'una part d'aquells que ho neguen gira al voltant del protagonisme de l'Església catòlica i, dins d'aquest, en el fet que des de 1937, quan els bisbes espanyols van presentar la Guerra Civil com a croada en defensa de la religió, l'expressió «croada» fos adoptada ràpidament pel poder politicomilitar. Els articles periodístics que Vilanova fa servir per fonamentar la seva argumentació mostren que l'expressió «croada» era utilitzada reiteradament per explicar que els nazis continuaven a Rússia la «croada contra la barbàrie» en què sortí victoriosa la «Nueva España». Evidentment en aquell context l'accepció «croada» era una plasmació molt clara de la concepció religiosa de la política.

El treball d'Ángel Herrerín fa referència a l'altra Espanya, la derrotada, l'oculta però disposada a continuar la lluita contra els «enemics seculars». L'autor, de forma oportuna, inicia el seu article rememorant les paraules d'un vell militant anarquista que es lamentava que la constatació de la duresa del primer franquisme hagués tapat la voluntat d'uns pocs de seguir combatent contra la dictadura amb la il·lusió i esperança imprescindible per mantenir una actitud tan coratjosa. Certament, en sentit contrari a allò que semblava perfilar-se a finals dels anys setanta, l'estudi de l'antifranquisme s'ha vist relegat en l'atenció dels historiadors amb relació a la fixada en el propi franquisme.

A través de l'anàlisi de la trajectòria del Quart Comitè de la CNT, que va actuar al llarg de 1943, Herrerín vol aprofundir en la comprensió de l'univers

clandestí. L'autor mostra que la recuperació de l'activisme cenetista va estar condicionada per la desmoralització i el desconcert que experimentaven els seus militants. Si la primera circumstància era comuna a totes les organitzacions republicanes, el desconcert provenia de l'experiència de la guerra, quan els anarcosindicalistes no tan sols havien prescindit dels seus referents antiestatals sinó que havien ocupat càrrecs de responsabilitat a diferents nivells de l'administració pública. Els anarcosindicalistes patiren una crisi d'identitat que, combinada amb els enfrontaments amb la direcció radicada a França i unes estructures organitzatives inadaptades a la clandestinitat van provocar la paràlisi. L'estudi d'Herrerín confirma el que els estudis més recents estan mostrant: que tant als anys quaranta com, sobretot, als anys seixanta i setanta, en les files antifranquistes el component eticopolític predominava sobre l'ideològic. Aquest tret ajuda a explicar que les estructures clandestines fossin rígides i sectàries, però fluïdes pel que fa a la procedència ideològica dels seus militants. Un bon exemple d'aquesta realitat el tenim en la relació entre comunistes i llibertaris. L'autor afirma que, atesa la desorientació per la qual passaven els militants anarcosindicalistes, durant els primers anys de la postguerra, una part d'aquells van veure en la incorporació a les files comunistes —les més actives— les possibilitats de seguir lluitant, prescindint de l'hostilitat mútua existent entre les dues formacions.

Herrerín aporta una documentació inèdita valuosa que serveix per confirmar o modificar, en alguns casos, les tesis sostingudes anteriorment sobre la diversa contundència de les sentències dels processos sumaríssims segons la procedència dels encausats. L'anàlisi de la documentació militar, que justament comença ara, pot resultar definitiva per a un nou tipus d'aproximació al coneixement de l'antifranquisme.

L'extensió de l'antifranquisme va ser un component cabdal per a la crisi del règim. L'article de Pere Ysàs s'ocupa d'un dels episodis més il·lustratius d'aquella crisi; l'autor analitza la crisi de desembre de 1970, provocada per la repercussió del consell de Burgos; en aquella conjuntura ja es combinaren els tres factors fonamentals que expliquen la incapacitat de la dictadura d'assegurar el seu manteniment: l'impacte de l'acció de l'antifranquisme, les tensions internes i l'emergència de les creixents febleses del règim.

L'evolució social i política que havia tingut lloc a Espanya als anys seixanta va provocar que, el 1970, quan els dirigents franquistes van voler utilitzar els recursos repressius a l'abast per tal de respondre als desafiaments que se li anaven plantejant, es va trobar que la resposta social i política va tenir una magnitud inesperada, fins l'extrem que davant sectors significatius de l'opinió pública interna i internacional el règim va deixar de representar el paper de l'acusador per ser observat com l'acusat. La novetat no raïa en el procés sinó en la diversitat i rellevància d'aquells que consideraven il·legítimes les actuacions governamentals.

El desconcert que aquest fet va provocar entre els dirigents del règim va aguditzar les tensions internes en la classe política franquista, permanents des de 1936 però insalvables després del canvi de govern de 1969 quan, de la mà

de Carrero Blanco s'intentà col·locar en una posició secundària dins el govern al Movimiento —el cor del franquisme—, cosa que el mateix almirall hauria de modificar el 1973. Ysàs aporta documentació nova que mostra la virulència de les tensions internes, que tenien com a marc de fons la confrontació entre diversos grups en el poder. Els falangistes en particular, els més actius també als anys setanta, posaven sobre la taula l'acusació explícita que l'actuació desenvolupada qüestionava les «essències» del règim i en aquell context, era dubtosa la seva viabilitat.

Al final dels seus dies, els debats interns al voltant de les «associacions», així com el fet que davant el qüestionament intern i internacional el règim va haver de mobilitzar intensament i urgentment els addictes, van posar en qüestió tota la trajectòria del règim: sense legitimitat democràtica i organització pluralista de la participació política no podria subsistir, i ambdues condicions eren l'antítesi del franquisme. Noves dades i noves anàlisis que, de retruc, posen en qüestió determinades interpretacions de la transició de la dictadura a la democràcia.

En definitiva, els articles recollits en aquest dossier poden ser considerats una mostra de la diversitat de temàtiques i metodologies amb què els investigadors aborden l'estudi del franquisme. També són un bon exemple que moltes de les conclusions estereotipades vigents sobre la llarga dictadura del segle XX hauran de desaparèixer a la llum de la documentació que el propi règim va generar.